

Tylińska, Ewelina

Stanisław Staszic w opiniach i badaniach uczonych w II Rzeczypospolitej

Rozprawy z Dziejów Oświaty 45, 125-133

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EWELINA TYLIŃSKA

STANISŁAW STASZIC
W OPINIACH I BADANIACH UCZONYCH
W II RZECZPOSPOLITEJ

Niniejsze wystąpienie jest próbą przedstawienia jednego z epizodów w dziejach historiografii w Polsce. Zaprezentowany zostanie przebieg prac badawczych prowadzonych przez uczonych z okresu dwudziestolecia międzywojennego nad życiem i dokonaniem Stanisława Staszica. Na potrzeby powyższej pracy zanalizowano ówczesny rozwój badań, znajomość źródeł oraz sposób postrzegania postaci Staszica przez ludzi nauki.

Rozważania na powyższy temat należy rozpocząć od zapoznania się z XIX-wiecznym stanem badań, a więc zastanym przez uczonych II Rzeczypospolitej. Pierwsze biografie Stanisława Staszica pojawiły się wkrótce po jego śmierci, już w roku 1827 Julian Ursyn Niemcewicz wygłosił przemówienie dla uczczenia zasług swego poprzednika na stanowisku Prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Mowa zasadniczo stanowiła streszczenie „Krótkiego rysu życia mego” Staszica wraz z dodaniem kilku uzupełnień i interpretacji faktów¹. Następnym, o wiele bardziej istotnym dla potomnych, biografem Staszica był Kajetan Koźmian². W 1858 roku ogłosił on drukiem swoje pamiętniki w dwóch tomach opierając się na wspomnieniach osobistych oraz żyjących jeszcze świadków; poza tym w roku 1860 ukazały się dwie biografie Staszica: autorstwa Władysława Zawadzkiego³ i Władysława Anczyca⁴.

¹ Barbara S z a c k a . *Stanisław Staszic*. Warszawa 1966, s. 238.

² Kajetan K o ź m i a n . *Pamiętnik*. Wrocław 1839.

³ Władysław Z a w a d z k i . *Stanisław Staszic. Szkic biograficzny przez ...*. Lwów 1860.

⁴ Władysław A n c z y c . *Stanisław Staszic. „Tygodnik Ilustrowany”*, R. 1860, t. II, 401, 415, 467.

Jednakże pierwsza poważniejsza biografia Staszica ukazała się w roku 1879, jej autorem był Justyn Wojewódzki⁵. Przeprowadził on jako pierwszy staranne badania źródłowe – postarał się o odpis metryki chrztu, o własnoręczny testament Staszica, jak i o dane z archiwum kościoła w Turobinie. Wykazał też, co niezwykle istotne, niektóre błędy kryjące się w pracy K. Koźmiana (kwestie związane z kanclerzem Andrzejem Zamojskim)⁶. Kolejna praca autorstwa Tadeusza Grabowskiego⁷ (z roku 1898) może być uznana za krok wstecz wobec osiągnięć J. Wojewódzkiego, gdyż uczony ten nie uwzględnił najnowszego stanu badań. Natomiast pierwszej prawdziwej krytyki źródeł dokonał ks. Wadowski⁸ w roku 1899, jakkolwiek praca jego traktowała o wszystkich profesorach Akademii Zamojskiej. Dzięki wnikliwym badaniom dostępnych mu trzech materiałów źródłowych ustalił kilka bardzo istotnych faktów z życia Staszica: jego tytuł kanclerza kolegiaty szamotulskiej, datę otrzymania stopnia doktora obojga praw (koniec kwietnia 1782), datę objęcia przez Staszica prepozytury turobińskiej i rektoratu w Czernięcinie (29 VI 1788) oraz rezygnacji z tych godności (1791, po Wielkanocy)⁹.

Zainteresowanie prezentowaną problematyką nasiliło się w roku 1903, kiedy to Aleksander Kraushar wydał drukiem *Dzienniki podróży ks. Stanisława Staszica (1777–1791)*...¹⁰. Publikacja ta miała ogromne znaczenie dla badań nad życiem Staszica i dlatego też wywarła wielkie wrażenie w kręgach historyków oraz literaturoznawców. Po początkowym entuzjazmie nadszedł czas krytyki, jako pierwszy zabrał głos Tadeusz Korzon. Porównał on druk z oryginałem oraz zbadał głębiej treść *Dzienników*... Zauważył on pewne nieścisłości dotyczące opisu podróży Staszica z lat 1777–1778, uważał mianowicie iż Staszic w owych latach odbył pierwszą podróż, nie zaś (jak twierdził A. Kraushar) – drugą¹¹. Jednakże nie wysnuł na tej podstawie dalej idących wniosków, nie podważył również autorstwa zapisków. Problem ów powrócił w artykule Brunona Staweny

⁵ Justyn W o j e w ó d z k i, *Stanisław Wawrzyniec Staszic, jako założyciel Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego i jako autor „Ziemiorodzictwa”, założyciel górnictwa krajowego, wraz z krótkim zarysem życia i zasług ogólnych dla kraju przez J... W...* Warszawa 1879.

⁶ Czesław L e ś n i e w s k i, *Stanisław Staszic, Jego życie i ideologia w dobie Polski niepodległej (1755–1795)*, Warszawa 1926, s. 21.

⁷ Tadeusz G r a b o w s k i, *Stanisław Staszic, jego pisma polityczne i pojęcia filozoficzne. Studja nad wiekiem ośmymastym*, „Przegląd Polski”, R. 1898, z. 1.

⁸ ks. W a d o w s k i, *Anacephaleosis professorum Academiae Zamosciensis*, Warszawa 1899.

⁹ Tamże, s. 70–71 [za: C. L e ś n i e w s k i, *Stanisław Staszic*... s. 28].

¹⁰ Aleksander K r a u s h a r, *Dzienniki podróży ks. Stanisława Staszica (1777–1791)*, *Austrja - Niemcy - Holandja - Anglja - Francja - Szwajcaria - Włochy. Z autografii i jego kopij odnalezionych w papierach po b. Towarzystwie Królewsko-Warszawskim Przyjaciół Nauk, znajdujących się w dziele rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1903 [za: C. L e ś n i e w s k i, *Stanisław Staszic*... s. 30].

¹¹ C. L e ś n i e w s k i, *Stanisław Staszic*... s. 37–38.

w roku 1913 (*Staszic zagranicą (1790–1796)* „Biblioteka Warszawska”, t. III, s. 152–170) – badacz dokonał analizy kolejnych etapów wojażu Staszica, zestawienie to uwidoczniło rozbieżności znajdujące się w *Dziennikach...* edycji A. Kraushara, tym razem dotyczących wojaży z lat 1790–1791. Nadal jednak nie wysunięto zarzutów co do autentyczności zapisków¹². Podjęte wówczas prace przerwał wybuch I wojny światowej.

Reasumując dochodzi się do wniosku, iż badacze II Rzeczypospolitej rozpoczęli badania zawieszony w decydującym momencie – od dłuższego czasu narastały wątpliwości związane z kwestią autentyczności *Dzienników...* edycji A. Kraushara. Uczeń ci dysponowali już wiedzą bazową, ich poprzednicy dokonali analizy części źródeł, jednak pozostałe materiały i fakty czekały na odkrycie. Pierwszym publicystą w okresie dwudziestolecia międzywojennego, który podjął przerwany wątek, był w roku 1920 sędziwy Bolesław Limanowski¹³. W swej pracy *Stanisław Staszic. Życiorys* odwołał się do artykułu Brunona Staweny, również jednak nie postawił publikacji A. Kraushara wyraźnych zarzutów – aczkolwiek jak twierdzi Czesław Leśniewski, B. Limanowski miał już pewne wątpliwości, czy wszystkie notatki w tomie I wydania Aleksandra Kraushara są pióra Staszica. Natomiast autentyczność tomu II uważał za niepodważalną¹⁴.

Plon nowych odkryć przyniósł rok 1926 – przypadała wówczas setna rocznica śmierci wielkiego Polaka, należało oczekiwać iż w związku z tym wydarzeniem zainteresowanie środowiska naukowego oraz większości społeczeństwa w naturalny sposób skupi się na osobie Staszica. W całym kraju organizowano akademie, wydano szereg publikacji popularyzujących wiedzę o jubileacie, ukazało się także kilka znaczących prac naukowych na powyższy temat. Jednakże analizując materiały prasowe, jak i literaturę naukową odnosi się wrażenie, że skala owego zainteresowania bardziej dotyczyła szerokich kręgów społecznych niż pracowników nauki: to na potrzeby mas czytelnicych publikowano artykuły w „Głosie Lubelskim”, „Kurierze Warszawskim” itp. Wydano także kilkanaście popularnych broszurek zawierających życiorys Staszica. Przeznaczono je dla czytelników o zróżnicowanym poziomie umysłowym: niektóre z nich, jak np. praca Heleny Radlińskiej wydana przez Wiejski Komitet Uczczenia Setnej rocznicy Zgonu Staszica (powstałym przy Centralnym Związku Kółek Rolniczych) liczyły 50 stron i zawierały wskazówki dla samouków¹⁵. Inne miały 4 strony druku i przypominały czytanki Promyka¹⁶.

¹² Tamże, s. 49–50.

¹³ Bolesław Limanowski, *Stanisław Staszic. Życiorys*, (b, d) Warszawa.

¹⁴ C. Leśniewski, *Stanisław Staszic...*, s. 50.

¹⁵ Helena Orsza-Radlińska, *Stanisław Staszic*, Warszawa 1926.

¹⁶ *Stanisław Staszic*, Warszawa 1931; *Stanisław Staszic a gospodarcze potrzeby dzisiejszej Polski*, Warszawa 1926.

Środowisko badaczy uczciło jubileusz dużo skromniej np. Uniwersytet Jagielloński upamiętnił wielkiego rodaka akademią, referaty wygłosili Ignacy Chrzanowski (*Staszic wobec prądów Oświecenia*), Władysław Konopczyński (*Staszic jako reformator polityczny*) i Władysław Szajnocha (*Staszic jako geolog*). Na marginesie należy dodać iż ostatni z wymienionych wykładów ukazał się jako publikacja już w roku 1889, następnie zaś znalazł się w Księdze Jubileuszowej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wydrukowanej w 1928¹⁷. Inne uczelnie okazały się jeszcze bardziej powściągliwe – w sprawozdaniach Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie nie ma wzmianki o jakichkolwiek uroczystościach z tej okazji. To prawda, że uczelnia znajdowała się w bardzo trudnej sytuacji finansowej (groziło jej odcięcie dostaw prądu i wody), jednak fakt iż nie zorganizowano nawet skromnej akademii lub posiedzenia jest znamieny¹⁸. O braku zainteresowania uczonych danym zagadnieniem świadczy także skład Komitetu Wspierającego wydanie Księgi Jubileuszowej Lubelskiego Komitetu Obchodu Setnej Rocznicy Zgonu Stanisława Staszica – ciało to tworzyła profesura lubelska oraz miejscowi społecznicy, była to wyłącznie lokalna inicjatywa. Walka o zdobycie środków finansowych na powyższą publikację utwierdza współczesnego badacza w tym przekonaniu: Komitet potrzebował ponad dwa lata by zebrać niezbędną sumę – organizowano odczyty i koncert na ten cel, loterię, wydano znaczek oraz proszono subskrybentów o przedpłaty. Ci ostatni również nie wywodzili się ze środowisk uniwersyteckich, były to gimnazja, stowarzyszenia oraz urzędy państwowe. Wyjątek w tym gronie stanowiła Kasa Mianowskiego¹⁹.

Mimo wszystko jubileusz ten stał się przyczyną powstania kilku wartościowych prac naukowych. Przełomowa okazała się książka Czesława Leśniewskiego pt. *Stanisław Staszic. Jego życie i ideologia w dobie Polski Niepodległej (1755–1795)* (Warszawa 1926). Autor tej pracy nawiązując do wątpliwości narosłych wokół *Dzienników...* edycji A. Kraushara, jako pierwszy zdecydowanie podważył autorstwo notatek z podróży z lat 1777–1778. Uznał on, że tom II *Dzienników...* wydanych przez A. Kraushara nie pochodzi od jednej osoby, zaś część druga owego tomu (1777–1778) nie jest pióra Staszica! C. Leśniewski argumentował, iż według zachowanych protokołów kapituły kolegiaty szamotulskiej Staszic znajdował się wówczas w kraju. Poza tym w tekście *Dzienników...* jak twierdził badacz, znajdują się liczne fragmenty świadczące przeciw autorstwu Staszica: np. niektóre z nich sugerują litewskie pochodzenie piszącego, inne dowodzą wyjątkowej niechęci do Woltera i Rousseau (co jest niezgodne z sądami

¹⁷ Julian D y b i e c, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*. Kraków 2000, s. 614.

¹⁸ Sprawozdania roczne za lata 1925/1926 i 1926/1927. Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie. F. 175. Ap. 1. I A 161 i 174.

¹⁹ *Stanisław Staszic. Księga zbiorowa* pod redakcją dr Zygmunta K u k u l s k i e g o. Lublin 1928, s. XII.

Staszica prezentowanymi m. in. w przedmowie do *Zapadnienia Lizbony*²⁰. W następnym roku C. Leśniewski opublikował na łamach „Przeglądu Historycznego” artykuł, w którym postawił tezę iż autorem części owego *Dziennika...* był ks. Ksawery Michał Bohusz²¹. Szczegółowe obserwacje, związane z tym zagadnieniem, zostały zebrane przez C. Leśniewskiego we wstępie do ponownego wydania dziennika podróży Staszica z lat 1790–1791. Poza tym w skład edycji weszły także notatki odkryte w roku 1928, były to dzienniki podróży Staszica po kraju i za granicą odbyte w latach 1797–1805; publikację tę ogłoszono w 1931 r.²²

Stan wiedzy o życiu i dokonaniach Staszica został pogłębiony także dzięki wspomnianej powyżej Księdze Jubileuszowej. Początkowo pracami nad jej powstaniem kierował ks. profesor Cezary Pęcherski, zaś po jego śmierci w 1925 r. zadanie przejął dr Zygmunt Kukulski. Publikacja ta jest unikatowa, wydano ją z wielkim nakładem sił i kosztów – zamieszczenie w tekście 229 rycin i zdjęć w owych czasach było kosztownym przedsięwzięciem. O wartości dzieła stanowi przede wszystkim zawartość 34 referatów, poza tym wydrukowano także zestaw materiałów źródłowych opatrzonych przypisami. Spośród referentów występują m.in. takie sławy jak Feliks Koneczny, Tadeusz Sinko, Wilhelm Bruchnalski, Samuel Dickstein i wielu innych. Twórcy Księgi Jubileuszowej starali się, aby uwzględniony został każdy z aspektów tak zróżnicowanej działalności Staszica. Tak więc Władysław M. Kozłowski przedstawił poglądy filozoficzne jubilata²³, zaś Władysław Szajnocha – osiągnięcia z dziedziny geologii²⁴. Zofia Daszyńska-Golińska zaprezentowała dorobek Staszica – ekonomisty²⁵, natomiast Zygmunt Kukulski przybliżył jego prace na rzecz Izby Edukacyjnej²⁶.

Obchody rocznicowe zaowocowały badaniami nad dorobkiem Staszica z rozmaitych dziedzin. Ostatni z wymienionych wcześniej autorów – wykładowca Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Zygmunt Kukulski bardzo zainteresował się wątkami edukacyjnymi w życiu Staszica. W roku jubileuszowym opublikował pracę pt. *Lata szkolne Staszica*²⁷, był to raczej artykuł w formie broszury, jednakże udokumentowany źródłowo i ukazujący kwestie nauczania w szerokiej perspektywie (m.in. dzieje Kolegium Lubrańskiego). Także ks. dr Edward Ptaszyński podjął badania w tym kierunku – zanalizował i ogłosił drukiem

²⁰ C. Leśniewski, *Stanisław Staszic...* s. 39–47.

²¹ C. Leśniewski, *Bohusz – nie Staszic*, „Przegląd Historyczny”, T. 26 (1927), z. 3, s. 385–395.

²² Stanisław Staszic, *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805*, wyd. C. Leśniewski, Kraków 1931.

²³ *Stanisław Staszic. Księga zbiorowa* pod redakcją Zygmunta Kukulskiego, Lublin 1928, s. 81–140.

²⁴ Tamże, s. 203–224.

²⁵ Tamże, s. 283–249.

²⁶ Tamże, s. 529–584.

²⁷ Zygmunt Kukulski, *Lata szkolne Staszica*, Lublin 1926.

*Poglądy Staszica na wychowanie*²⁸. Monografia ta powstała w oparciu o tekst *Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego*; ks. E. Ptaszyński pokrótce przedstawił zapatrywania bohatera na kwestie pedagogiczne, następnie zaś pieczołowicie zrekonstruował system wpływów jakim podlegał Staszic. Określił je mianem wpływów postronnych (wywodzących się z dzieł literackich) oraz rodzinnych, następnie w dalszej części pracy poddał system przekonań Staszica analizie krytycznej. Zupełnie odmienną dziedziną zajął się Józef Morozewicz, który na łamach „Sprawozdań Polskiego Instytutu Geologicznego” skonfrontował stan wiedzy Staszica z zakresu geologii (na podstawie dzieła *O ziemiórództwie Karpatów*) z ówczesnymi osiągnięciami nauki²⁹.

Wszystkie powyższe prace stanowiły pokłosie obchodów Roku Jubileuszowego, jak jednak kształtowała się sytuacja w okresie późniejszym? Przeglądając spisy późniejszych publikacji zauważa się wyraźny spadek zainteresowania daną tematyką w środowisku naukowym. Jeszcze w roku 1929 Czesław Leśniewski napisał artykuł do Księgi Pamiątkowej ku czci profesora Marcelego Handelsmana pt. *Okolo zgonu Staszica*³⁰. Na podstawie źródeł starał się odtworzyć ostatnie chwile Staszica oraz towarzyszące im okoliczności – przede wszystkim zlekceważenie woli zmarłego oraz powolne zaprzepaszczanie jego dorobku. Ostatni przed wybuchem II wojny poważny przyczynek do owego zagadnienia powstał na Uniwersytecie Poznańskim. W roku 1934 Zenon Włoch obronił pracę doktorską pt. *Stosunek Stanisława Staszica do medycyny i zasługi jego jako współorganizatora i przełożonego pierwszej Akademickiej Szkoły Lekarskiej w Warszawie*³¹. Trudno jest ocenić wartość tego dzieła, gdyż opublikowany został jedynie 40-stronicowy skrót w „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, jednak ów krótki fragment został opatrzone przypisami odnoszącymi się niemal wyłącznie do kilku opracowań autorstwa Józefa Bielińskiego.

Po zapoznaniu się z międzywojennym stanem badań nad życiem i działalnością Stanisława Staszica kolejnym interesującym zagadnieniem pozostaje kwestia postrzegania jego postaci przez ówczesnych uczonych. W wieku XIX Staszic otoczony był kultem, który narodził się natychmiast po jego śmierci. Był on jednym z elementów mitologii narodowej pomagającej zachować tożsamość w warunkach niewoli. Czy po odzyskaniu niepodległości Staszic miał szansę

²⁸ Edward Ptaszyński, *Poglądy Staszica na wychowanie*, Lublin 1927.

²⁹ Józef Morozewicz, *Stanisław Staszic w 100-letnią rocznicę zgonu*, Warszawa 1926 [nadbitka ze „Sprawozdań Polskiego Instytutu Geologicznego”].

³⁰ Czesław Leśniewski, *Okolo zgonu Staszica*, Warszawa 1929 [nadbitka z *Księgi pamiątkowej ku uczczeniu dwudziestoletniej działalności naukowej profesora Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929].

³¹ Zenon Włoch, *Stosunek Stanisława Staszica do medycyny i zasługi jego jako współorganizatora i przełożonego pierwszej akademickiej szkoły lekarskiej w Warszawie*, Poznań 1935 [nadbitka z „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, t. XIV (1934)].

– mówiąc bardzo obrazowo – „zrzucić z ramion płaszcz Konrada”? Analizując powstałe wówczas teksty można zauważyć subtelne symptomy powyższego procesu. Oczywiście Stanisław Staszic nadal stanowił część panteonu narodowego – świadczyć o tym mogą liczne szkoły i ulice jego imienia. Jednakże w piśmiennictwie na ów temat zaczął zanikać emocjonalny, a nawet egzaltowany ton jakim posługiwano się w epoce wcześniejszej. Był to niewątpliwie wynik szerszych procesów, ewolucji w sposobie uprawiania nauki, jak i powolnego nabierania dystansu do spraw własnej przeszłości.

Zjawisko to postępowało bardzo powoli, świadczyć o tym może współwystępowanie w lubelskiej Księdze Jubileuszowej rozpraw zarówno wyważonych w słowach, jak i płomiennych deklaracji. Przykładowo Maria Dunajówna rozważała wpływ zapatrywań religijnych Staszica na jego światopogląd; wywód ten stanowi zwartą całość, przypomina równanie logiczne³². Natomiast Władysław M. Kozłowski komentował filozoficzne poglądy bohatera w sposób ocierający się o mistycyzm. Artykuł ten kończył się konkluzją, iż marzenia filozofa o związku ludów spełniły się proroczo w chwili utworzenia Ligi Narodów – autor określił Staszica mianem wieszcz³³! Także praca Feliksa Konecznego była bardzo rzeczowa, uczonego nie miał oporów wobec wygłaszania krytycznych opinii: stwierdzał iż jakkolwiek Staszic uważał się za wielkiego filozofa, to jednak jego rozważania nie wychodziły poza ramy typowego XVIII-wiecznego „filozofowania”. Jednocześnie profesor F. Koneczny zdefiniował niezwykle nowocześnie, a zarazem pięknie, osobowość Staszica. Opisał jego charakter w kategoriach „kultury czynu”³⁴. Termin ten wyrażał wg Feliksa Konecznego sposób postępowania właściwego bohaterowi – przemyślany i przestudiowany, zgodnie z cytatem był on: „...ustalony na podłożu teorii nauczającej...”³⁵.

Powyższe stwierdzenie dobrze oddaje istotę nowego definiowania czynów i osobowości Staszica – w pracach naukowych z okresu międzywojennego przestaje on funkcjonować jako postać dobroczyńcy – świeckiego świętego. Nie poświęcano również dużej uwagi jego twórczości z dziedziny filozofii. Największy podziw historyków odrodzonego państwa budziły zdolności administracyjne i polityczne Staszica. Jak zauważył ks. Ptaszyński: „...nie był pedagogiem, ale politykiem i administratorem...”³⁶. Jego projekty, jak zaznacza ks. Ptaszyński, z punktu pedagogiki są niekiedy niedopuszczalne – ponieważ zostały stworzone z punktu widzenia państwa i dla dobra państwa. Twierdzenia te

³² *Stanisław Staszic...* s. 181–188.

³³ Tamże, s. 81–140.

³⁴ Tamże, s. 71–80.

³⁵ Tamże, s. 79.

³⁶ F. Ptaszyński, *Poglądy...* s. X.

oraz zdanie autorstwa Zygmunta Kukulskiego ukazują pogląd obywateli II Rzeczypospolitej na postać Staszica:

....dotąd nie wydobyto jeszcze z tajni archiwów na światło dzienne najważniejszych materiałów, świadczących o przeogromnej wprost działalności Staszica, jako wielkiego obywatela i budowniczego nowej, demokratycznej i przemysłowej Polski...³⁷.

Cytat ten wyraźnie różnicuje badaczy XIX-wiecznych i II RP – te dwa pokolenia inaczej czytają teksty źródłowe, uczeni dwudziestolecia nie szukają wsparcia w dziele uratowania bytu narodowego, lecz jego tworzenia. Staszic i badacze okresu międzywojennego dzielą te same problemy – ustrój polityczny którego działanie pozostaje problematyczne i kłopoty gospodarcze. Niektóre zagadnienia powróciły w niezminionej formie, o czym świadczą następujące referaty z Księgi Jubileuszowej: Stanisława Tołwińskiego dotyczący reaktywowania Domu Pracy Zarobkowej³⁸ oraz Eleonory Tymanówny³⁹, Kazimierza Chodynickiego⁴⁰ i Jana Riabinina⁴¹ na temat stanu Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego. Cytat ten przypomina o jeszcze jednym problemie – kwestii źródeł. Stan badań jaki zastali uczeni XX-wieczni nie był najlepszy. Znano jedynie niektóre dokumenty mówiące o przeszłości Staszica, co więcej nie wszystkie uznano za wiarygodne. Ogrom pracy stojący przed badaczami był zastraszający, jednak częściowo rozwiązano ów problem. W przedmowie do Księgi Jubileuszowej zamieszczono podziękowania dla władz kościelnych oraz dyrektorów archiwów państwowych, którzy przyczynili się do dokonania kwerendy źródłowej niezbędnej do rozpoczęcia badań. Zapoznano się z zawartością Archiwum Głównego w Warszawie, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie, Archiwum Państwowym w Lublinie oraz w Poznaniu⁴². Podobnym tropem szedł Czesław Leśniewski zaznaczając:

....Wszędzie znalazłem sporo materiału nowego, dotąd nieznanego, który pozwala na skreślenie obrazu życia Staszica, pełniejszego i dokładniejszego, niż dotychczas kreślone, i stawia samą kwestję ideologii jego w nieco odmiennym świetle. Nie wątpię, że dalsze poszukiwania, z których nie rezygnuję w przyszłości – przeprowadzone np. w Walczu, lub gdzie indziej może jeszcze – przyniosą nam szczegóły i pozwolą na wypełnienie luk w moim obrazie...⁴³.

Zastanawiającym pozostaje fakt, że pomimo przedstawionych tu punktów wspólnych łączących Stanisława Staszica z Polakami z początku XX w., dzieło

³⁷ Tamże. s. IX.

³⁸ Stanisław Staszic... s. 715–724.

³⁹ Tamże. s. 621–638.

⁴⁰ Tamże. s. 639–672.

⁴¹ Tamże. s. 673–686.

⁴² Tamże. s. XI.

⁴³ C. L e ś n i e w s k i, *Stanisław Staszic...* s. 7.

Jubileuszu nie było kontynuowane. Reasumując dochodzi się do wniosku iż wydarzenia z roku 1926 dały powód do względnie intensywnego lecz krótkotrwałego zainteresowania problematyką staszycowską. Prace nie zostały przecież ukończone, czego dowodem jest artykuł Feliksa Konecznego w „Myśli Narodowej”. Naszkicował on program przyszłych badań nad zagadnieniami staszycowskimi, bardzo szeroko zakrojony, obejmujący właściwie fundamentalne pytania badawcze: jaki wpływ miała filozofia francuska na plany reform administracyjnych Staszica oraz jaki wpływ wywarł Staszic na myśl polską⁴⁴?

Podsumowując dochodzi się do wniosku, iż badania nad dokonaniem Stanisława Staszica zmarłego w latach 30 XX w. Środowisko naukowe straciło zainteresowanie dla tej tematyki, jednak pokłosie jubileuszu roku 1926 – zwłaszcza prace Czesława Leśniewskiego – ukierunkowały badania prowadzone po II wojnie światowej: wyjaśniły pewne niejasności w kwestii materiałów źródłowych, postawiły postać Stanisława Staszica w nowym świetle.

Ewelina Tylińska

**Opinions and researches of the Polish scientists on Stanisław Staszic
life before II World War
SUMMARY**

Presented article is a short resume of the history of researches which were carried out by Polish scientists on Stanisław Staszic life before II World War. Their 19th century predecessors have established the basic facts from the great man career but still there were a lot of ambiguities in this subject. They studied the problem and try to explain several inconsistencies in the popular opinions about S. Staszic achievements. These works were conducted with varying success and dedication. An increase of interest in discovering the whole range of S. Staszic credits for Polish economy and industry was noticeable in the jubilee year (1926). The anniversary of hero's death became an impulse to make a good progress in discussed question. The most important problem which was settled then was an authorship of the S. Staszic diary. Thanks to Czesław Leśniewski discovery the scientists came to an agreement that only one part of these memoirs were written by him. Another interesting matter for which the scholars from the first half of 20th century are held in high regard is changing the nation's attitude toward S. Staszic. In the previous time he was perceived almost as a saint, not a great politician or economist. The works of Cz. Leśniewski and other historians made possible to appreciate the true value of Stanisław Staszic achievements.

⁴⁴ Feliks K o n e c z n y, *O dalsze badania nad Staszicem*, „Myśl Narodowa. Tygodnik poświęcony kulturze, twórczości polskiej”, R. 1938, nr 27, s. 419–421.